

AHMET İNSEL

TURCIA LUI ERDOĞAN

ÎNTRE VISUL DEMOCRAȚIEI
ȘI TENTAȚIA AUTORITARĂ

Traducere din limba franceză de Geanina Tivdă

Cuvânt-înainte de Cristian Diaconescu

Corint
ISTORIE

„... în următoarele luni, în cadrul unei vizite la Ankara, am discutat cu președintele Recep Tayyip Erdogan și cu prim-ministrul turc Ahmet Davutoğlu. În cadrul acestor întâlniri, am exprimat încântarea și recunoașterea pentru acțiunile și deciziile pe care le au luat în favoarea creștinilor din Turcia și în interesul creștinismului românesc. Înțelegem că în cadrul unor discuții de natură politică, nu se pot aborda aspecte religioase. Cu toate acestea, cred că este important să menținem legăturile și să ne susținem reciproc, în ceea ce privește acțiunile și deciziile pe care le au luat în favoarea creștinilor din Turcia și în interesul creștinismului românesc.”

Cuprins

<i>Cuvânt-înainte</i>	5
<i>Prefață pentru ediția în limba română – Lovitura de stat – „un mare dar de la Dumnezeu”</i>	11
<i>Introducere – Fondarea unei noi Turcii</i>	21
Capitolul 1 – Moștenirea unei republici autoritare	31
Meandrele modernizării de tip occidental	32
Republica kemalistă	35
Laicismul autoritar	39
Ambiguitățile occidentalismului	42
Forțele pretoriene și „statul profund”	44
Capitolul 2 – Factorii ce au influențat ascensiunea AKP	49
„Războiul murdar” cu PKK	50
Descoperirea „statului profund”	53
Lovitura de stat „postmodernă”	55
O economie în stare de criză permanentă	59
Respingerea guvernelor de coaliție	61
Capitolul 3 – De unde vine AKP?	65
Originile islamismului turc	66
Apariția partidelor politice islamiste	70
<i>Milli Görüş</i> , coloana vertebrală a islamului politic turc	74
Partidele izvorâte din doctrina <i>Milli Görüş</i>	78
Capitolul 4 – Metamorfozele islamului politic	79
„Ordinea justă”	81
Implozia lui <i>Milli Görüş</i>	84
Parcursul AKP spre centrul scenei politice	88
AKP câștigă bătălia pentru centru	90

Capitolul 5 – Democratizarea defensivă a AKP.....	94
Din închisoare în fruntea guvernului	95
De la islamism la partidul „conservator-democrat”	97
Prima confruntare dură cu „statul profund”: Planul Annan ..	100
„Revoluția Bosforului”.....	103
„Dar ce fac forțele vîii?”	107
Restabilirea încrederii prin stabilizarea creșterii economice ..	114
Capitolul 6 – Transformarea hegemonică a AKP.....	117
Ideeă intolerabilă a unui „președinte islamist”.....	117
„AKP este un partid antilaic, dar...”	122
Procesele Ergenekon: de la voința de epurare a statului	
profund la reglările de conturi politice	126
Problema kurdă: cum se poate avansa dând înapoi?.....	130
Criza economică și distanțarea de Uniunea Europeană	134
Capitolul 7 – AKP, partid dominant, conservator și autoritar	141
Din nou despre încălcarea libertății presei și de exprimare ..	142
Virajul autoritar al referendumului din 2010	144
Noua vânătoare de vrăjitoare	146
Tayyip Erdogan, „magistru al politiciei”.....	148
2013: <i>annus horribilis</i> al AKP	151
Era „izolării prețioase” a diplomației turce.....	155
Momentul de ruptură: evenimentele din parcul Gezi	157
Problema kurdă: progrese și stagnări	160
Acuzația de corupție versus acuzația de complot	162
„Marele magistru” devine șef de stat.....	164
Capitolul 8 – Recep Tayyip Erdogan, noul om puternic al Turciei.....	169
Şef încă din tinerețe	170
Fondatorul „noii Turcii”	175
Restabilirea încrederii Turciei	179
Autoritarismul din rândul păturatorilor de jos.....	182
Concluzii – Cele trei capcane întinse „noii Turcii”.....	187
Note	199
Listă de abrevieri	211
Cronologie.....	213
Mulțumiri	217

Introducere

Fondarea unei noi Turcii

Imediat după alegerile generale din 3 noiembrie 2002, sentimentul comun în Turcia a fost acela al unui şoc. Spre surpriza generală, un partid politic înființat doar cu un an în urmă, printr-o scindare produsă în interiorul islamului politic turc, a ieșit învingător, cu 34% din voturi. Cei care au pus la cale lovitura de stat militară din 1980 impuseseră un prag electoral de 10% pentru a împiedica partidele „extremiste” să intre în Parlament și pentru a garanta formarea la centru a unor majorități stabile și de nezdruncinat. Profitând de pe urma unei adevărate deflagrații suferite de partidele dreptei tradiționale și de centru-stânga, Tânărul Partid al Justiției și Dezvoltării (AKP) s-a trezit în Parlament cu două treimi din deputați și o opoziție redusă la vechiul partid kemalist, Partidul Republican al Poporului (CHP).

Pentru apărătorii templului laic al lui Mustafa Kemal a fost un veritabil cutremur. „Islamistii” conduceau Turcia cu o majoritate ce le oferea posibilitatea să schimbe constituția după bunul lor plac. Singura speranță a taberei laice, aflată în stare de şoc și de panică, era ca episodul să fie de scurtă durată, că „forțele vii” ale statului vor putea, aşa cum s-a întâmplat în 1997, să-i determine pe acești intruși să părăsească guvernul

sau să producă o sciziune în sânul lor astfel încât să piardă majoritatea. Sau, și mai bine, să reușească interzicerea acestui partid, cum s-a întâmplat cu cele precedente, datorită relațiilor cu forurile superioare din sistemul justiției. Republica a fost întotdeauna bine păzită, își dau ei asigurări, nu numai în cercurile partizane ale laicismului militant, în mod sonor, ci și în șoaptă, la sfârșitul receptiilor date în multe reprezentanțe diplomatice ale țărilor occidentale în Turcia sau în cancelariile europene.

În anul 2014, după doisprezece ani, AKP este încă la putere. Șeful său, Recep Tayyip Erdoğan, prim-ministru fără întrerupere în această perioadă, a devenit, în august 2014, primul președinte al Republicii Turcia ales prin sufragiu universal. Departe de a fi un episod de scurtă durată, „domnia” AKP s-a prelungit și întărit de-a lungul timpului, permitându-i liderului său necontestat să rămână la putere cel puțin încă zece ani. În cursul acestei lungi perioade, Turcia s-a schimbat. Conducând cu o mână de fier partidul și guvernul, Tayyip Erdoğan a adoptat cu măiestrie postura de victimă, a făcut apologia democrației care se reduce doar la un mecanism electoral specific, a amestecat conservatorismul cultural și moralizator cu economia de piață și naționalismul cu pragmatismul politic, a devenit omul forte al Turciei. Unii compară forța sa politică și capacitatea de remodelare a societății cu a lui Mustafa Kemal, părintele fondator al republicii laice și autoritare și modernizatorul țării. Măguliți de această comparație, Erdoğan și cadrele AKP, sprijiniți de numeroasele succese electorale, vorbesc bucuroși despre fondarea unei „noi Turcii”. Aceasta se profilează, într-adevăr, deopotrivă prin elanul de a restaura măreția de odinioară, sub influența valorilor tradiționale incarnate de Islam sub Imperiul Otoman, și prin voința de a contopi definitiv comunitatea musulmană (sunnită) turcofonă cu statul turc.

Dar această transformare este oare suficientă ca să asigure o ieșire durabilă dintr-un autoritarism secular și să ducă la nașterea democrației, pornind de la premisa că acesta ar fi proiectul conducătorilor AKP în mod real? Cazul acestui partid este bogat în învățăminte. Dacă simbolurile utilizate în discursurile puterii s-au schimbat în mod sensibil în momentul trecerii de la statul kemalist la statul controlat de conservatorii musulmani, autoritarismul există în continuare. Cauzele acestei permanențe trebuie căutate în principal în raportul ambivalent pe care islamul îl întreține cu modernitatea și politicul sau trebuie căutate în frustrările și interdicțiile generate de o modernitate impusă de sus și de o republică intemeiată cu scopul de a schimba societatea? Trebuie să avem mereu în minte aceste două chestiuni în timpul analizei, fără să subestimăm efectele profundei schimbări socioeconomice a țării.

În anul 2014, din multe privințe, Turcia lui Erdogan este mai modernă decât cea a ultimului deceniu al secolului al XX-lea. Serviciile publice, care au devenit mai accesibile la nivelul maselor, evident funcționează mai bine decât înainte. Infrastructura s-a modernizat, acoperind și zonele mai îndepărtate ale Anatoliei, iar economia s-a revigorat. Dar această Turcie modernă și mai dezvoltată din punct de vedere material oferă deopotrivă imaginea unei țări mult mai conservatoare, orientate spre o identitate orientală a cărei expresie dominantă este religia musulmană. Chiar dacă se discută mai liber despre problema kurdă, după decenii de reprimare săngeroasă, și se avansează foarte timid spre o recunoaștere a identității kurde, libertatea de exprimare continuă să fie călcată în picioare pe scară largă. În Turcia condusă de AKP, garantarea libertăților și a drepturilor cetățenești rămâne aleatorie, inclusiv a celor recunoscute explicit prin lege, și variază în funcție de conjunctura

politică și de starea de spirit a stăpânului țării. De aici provine ambivalența inevitabilă a tuturor analizelor care încearcă să surprindă multiplele fațete ale unei democrații arbitrate.

Scopul principal al acestei cărți este să aducă unele lămuriri cu privire la reușita politică, neașteptată ca durată, a „islamiștilor” în Turcia.¹ Mai întâi, trebuie să continuăm să-i numim islamiști, dat fiind că fondatorii AKP au ales să se consideră conservator-democrați, probabil pentru că nu puteau să-și spună musulmani-democrați. Puternica identificare a masei musulmanilor practicanți cu un om pios de origine modestă, carismatic, mare orator, care emană putere, poate fi de ajuns ca să explice succesul lui Tayyip Erdoğan și al partidului său? S-au reconvertit islamiștii în democrați pentru a-și putea realiza agenda ascunsă, nu doar islamizarea societății, ci mai ales a statului? Este vorba despre un succes ale cărui resorturi ar fi doar ideologice sau strict populiste? Sau acest succes ar fi acela al proiectului „Marelui Orient Mijlociu”*, pus la cale dincolo de Oceanul Atlantic, de laboratoarele secrete neoconservatoare, cum continuă să creadă atât naționaliștii de dreapta, cât și cei de stânga? Este vorba despre o revanșă istorică a exclușilor republicii laice și autoritare, un moment de restaurare conservatoare care propulsează o putere autoritar-populară? Sau motivația principală a sprijinului electoral rezidă pur și simplu în succesele economice ale guvernelor AKP și în încrederea pe care clasa de mijloc o arată față de priceperea acestui partid de a gestiona treburile curente ale statului?

* *Greater Middle East* (în lb. engl.) – termen prin care politologii occidentali desemnează uneori o regiune vastă, pornind din Maroc până în China. Termenul a fost utilizat mai ales în contextul războiului declanșat de administrația Bush împotriva Irakului în 2003. Un an după aceea, George W. Bush a anunțat planul conform căruia modelul democrației americane trebuia aplicat în lumea arabă (n. red.).

La toate aceste întrebări, am putea găsi elemente de răspuns care le confirmă mai mult sau mai puțin. Dar niciunul nu este capabil să explice singur această complexă reușită politică, într-o țară cu peste 70 de milioane de locuitori, puternic urbanizată, unde un foarte mare procent al cetățenilor participă la alegeri care, în general, se desfășoară într-un mod satisfăcător din punct de vedere al criteriilor Organizației de Securitate și Cooperare Europeană (OSCE). Puterea AKP încarnează într-un anume fel ambivalența democratică în cei doi poli ai săi: pe de o parte, o puternică legitimitate electorală ce se întărește de-a lungul timpului și pe de altă parte, o puternică tendință autoritară accentuată tocmai de această legitimitate electorală, care permite subordonarea voinței naționale și a votului pentru AKP.

Pentru a analiza fenomenul, trebuie să înțelegem mai întâi transformările prin care a trecut Turcia în anii 2000. Partidul lui Tayyip Erdogan a fost înființat în august 2001, în mijlocul uneia dintre cele mai mari crize financiare din istoria Turciei. Acest impas, ale cărui origini sunt strict de natură internă, era consecința politicilor economice populiste ale guvernelor de coaliție care s-au succedat în atmosfera coruptă a anilor 1990. Coaliția centrist-naționalistă, aflată la putere din 1999, era la capătul puterilor și, după ce semnase un important acord de stabilizare cu Fondul Monetar Internațional (FMI), s-a prăbușit în vara anului 2002. S-au organizat alegeri generale anticipate. Când AKP a preluat puterea, economia turcă abia începea să-și revină din șocul recesiunii din 2001. La sfârșitul anului 2002, cu un venit pe cap de locuitor de aproape 3 500 de dolari, Turcia continua să bată pasul pe loc în plutonul codaș al țărilor cu venituri intermediare*. Unul din angajamentele nouului guvern

* Vezi explicația autorului în concluzii (n. red.).

a fost să respecte întocmai programul de stabilizare macroeconomică și de asanare financiară negociat cu FMI de guvernul precedent. Guvernele Erdoğan successive au menținut această direcție până la declanșarea crizei financiare din țările occidentale, în 2008. Astfel, între sfârșitul anului 2002 și sfârșitul anului 2007, PIB-ul Turciei a cunoscut, în termeni reali, o creștere totală de 40%. Deși economia turcă a cunoscut în anul 2009 o contracție puternică din cauza crizei mondiale, a ieșit rapid din depresiune și a demonstrat că dispune de o mare capacitate de rezistență. În total, PIB-ul pe cap de locuitor a crescut cu jumătate în timpul celor 11 ani în care AKP a fost la putere. Comparativ, între 1991 și 2001 nu se mărise decât cu 15%.

Chiar dacă repartizarea veniturilor se făcea la fel de egal ca înainte, statistic vorbind populația săracă a devenit mai puțin săracă.² Nu doar efectul creșterii economice, ci și prestațiile bănești și în natură destinate gospodăriilor defavorizate au jucat un rol important în reducerea semnificativă a marii sărăcii. Iar aceasta a dus la creșterea și stabilizarea sprijinului acordat AKP de către păturile populare. Noile instrumente ale politicii sociale au consolidat adeziunea ideologică a electoratului față de un partid ce ridică în slăvi conservatorismul de orientare islamică.

Turcia număra 76,6 milioane de locuitori la sfârșitul anului 2013. Cu treisprezece ani în urmă avea 64 de milioane. Peste trei sferturi din populație locuiește deja în mediul urban. Creșterea demografică a încetinit considerabil, spre marea nemulțumire a lui Tayyip Erdoğan, care îndeamnă în mod regulat femeile să nască trei copii. Specialiștii în demografie proiectează un plafon de 95 de milioane de locuitori spre mijlocul secolului al XXI-lea. Populația este încă relativ tânără, dar 24% din locuitori aveau sub 15 ani în 2013 față de 42% în 1965.